

האם ביקש אלתרמן לברוח מהבית? ¹

על תלאות וצרות שבראו יצירות מופלאות

זיוה שמיר

בדצמבר 1953 עבר בן-גוריון לשדה-בוקר, ובמעשהו הדקדה קריאת הנביא: "מי יתנני במדבר מלון ארזים" (ירמיהו ט, א). גם אלתרמן שאף להימלט מהמציאות שאליה נקלע לאחר שהתקיפוהו מ"ימין" (ה"כנענים") ומ"שמאל" (נתן זך). הוא הרגיש שמפעל חייו יורד לטמיון. "נערי בן-גוריון" כבר לא המו סביבו; סופרי דור תש"ח, שהכתירו את ספריהם במובאות משיריו, כבר לא העריצוהו כבימים-עברו. נתן זך וחבריו לא הצליחו אמנם לבנות מפעל ראוי לשמו, שיכשירם להנהיג את הספרות העברית, אך הם "הצליחו" מעל למשוער במלאכת ההרס. "הקורא הפשוט" התרשם מן הרטוריקה הבוטחת (והדמגוגית) שלהם, והתחיל להתבונן באלתרמן כבמשורר שימי גדולתו חלפו לבלי-שוב.

גם חייו האישיים היו רצופים צרות ומשברים: כמסופר בביוגרפיה של לאור, אהובתו צילה הרתה לו והפילה את העובר מבלי להיוועץ בו (פרשה המשתקפת לדעתי בשירו "האסופי" שהתפרסם ב"לוח הארץ" בשנת 1946, ונפתח בדברי הוולד המת: "היִתְחַנְנִי אִמִּי לְרִגְלֵי הַגֶּדֶר, / [...] וְאַבִּיט בָּהּ מְלֻמָּטָה, כְּמוֹ מִן הַבָּאָר"). באותה עת כבר היו בקיבוצים אימהות יחידניות, שגידלו את פרי-בטן ללא תלות במוסד הנישואין. וגם בתל-אביב, בחבורת "יחדיו", נפגש אלתרמן תכופות עם אלכסנדר פן, שחנה רובינא, "הגברת הראשונה של התאטרון העברי", הרתה לו ללא נישואין, וגידלה את בתם אילנה בגפה. אלתרמן לא סלח לצילה על החלטתה לוותר על ילדם המשותף.

גם בחוג-המשפחה לא התנהלו החיים על מי-מנוחות. בסוף שנות ה-50 התגייסה תרצה אתר, רפת-הגוף והמיוסרת. אלתרמן, שלא כדרכו, סייע לבתו להתקבל ללהקה צבאית, אף חיבר שני שירים שנועדו להבטיח את מעמדה ב"להקת גייסות-השריון". לאחר שחרורה

¹ גרסה מקוצרת הועברה לאתר אלתרמן. הנוסח המלא פורסם הידיעות אחרונות, 14.8.2026

בתחילת שנות ה-60 נסעה תרצה עם בעלה עודד קוטלר ללמוד תאטרון בסטודיו של לי סטרסברג בניו-יורק. במהלך תקופה זו תקופה משברים נפשיים קשים, עקב נטילת תרופות ממריצות ומדכאות-תאבון. אלתרמן הבין שעליו לגייס את המשאבים הדרושים לנסיעה היקרה, לחילוץ בתו מהדיכאון ולהצלת חייה. ההוצאות חייבוהו לעזוב את "מחברות לספרות" – שבה התפרסמו כל יצירותיו מהשנים 1941-1945 – ולמכור את הזכויות להוצאת הקיבוץ-המאוחד. כך התפוררה גם הקבוצה שעזבה את "יחדיו" של שלונסקי ועברה אותו ל"מחברות לספרות". חברה נפוצה לכל עבר.

בשנת 1966 נפטרה בגיל 53 אחותו הצעירה לאה להב, שהעניקה גיבוי לדעותיו של אחיה, גם כשהן לא תאמו את עמדות חברה בקיבוץ תל-עמל (לימים "ניר-דוד") של "השומר הצעיר". לאחר מותה התעורר הצורך לדאוג לאם בלה אלתרמן – שעברה, לפני אבדן יכולותיה הקוגניטיביות, לגור בקיבוץ לצד בתה. גם הוצאות אשפוזה של האם רוששו, וגם פגעי הזקנה וקריסת מערכות גופו מחמת שתיינות מופרזת מיררו את חייו.

בהתחלת שנות ה-60, כשביקש המשורר לייצב את מצבו הכלכלי ולהיפטר מן התלות ב"דבר" שהיה עד אז מקור פרנסתו המרכזי, הוא פנה לכתיבת מחזות, ז'אנר שהקנה לבעליו תמורה נאה. ואולם, מחזותיו נתקלו בביקורת שוללת מידי "רעהו" חיים גמזו, שאלתרמן הציל את נפשו מרעב בימים שבהם היו השניים סטודנטים בפריז. לא זו בלבד שגמזו לא נתן למחזותיו של אלתרמן שבוע אחד של חסד לפני שקטל אותם; הוא אף טרח לספר לקוראיו איך היטיב אתו אלתרמן בימי עוניו, אך הצהיר שהוא לא יבגוד באמת ולא ישבח הצגה גרועה, פרי-עטו של רעהו הטוב. העלבון היה כפול: גמזו הציג את עצמו כטלית שפולה אתיקה צרופה, ואת רעהו כמחבר כושל המצפה ל"פרוטקציה" בגין מעשיו הטובים בעבר. במיוחד התייסר אלתרמן בגין כשלון מחזהו "אסתר המלכה", שהסב לתאטרון "הקאמרי" הפסדים כבדים.

אלתרמן הרגיש מבוזה ומנודה. כל רעיו כבר נתפזרו לכל עבר. דרכיו נפרדו משלונסקי ולאח גולדברג עוד ב-1940, עקב עמדתם הקוסמופוליטית בימי מלחמת העולם השנייה, שלא הדגישה את מצבם של היהודים בשנות השואה. גם מצבו הכלכלי התערער, ודווקא בעקבות הצלחתו חסרת-התקדים של המחזמר "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" (1964). המשורר שלא ידע צורת מטבע וכל חייו חי משכר-סופרים צנוע שהגיע ישירות לחשבון, לא ידע שעליו להפקיד כמחצית מההכנסה לתשלומים עתידיים לשלטונות המס. הוא שילם בשמחה את ההוצאות הרבות שנכרכו בנישואיה השניים של תרצה, וכיסה את חובות חבריו ב"כסית". כשהתברר לו גובה החוב לרשות-המסים, נתערערה בריאותו. הוא המשיך לכתוב מחזות מקור, בתקווה שיוכל לפרוע את חובו, אך המחזות נכשלו. בשנים אלה התפרנס המשורר הגדול מתרגום מחזות קטנים ומשכר-סופרים צנוע בגין מאמרי "החוט המשולש"

שהתפרסמו ב"מעריב". ביצירותיו המאוחרות יש דוגמאות לא מעטות של שאיפות להימלט מהמציאות המרה ומההתחייבויות הרבות ולהיעלם מן העין. נזכיר בקצרה אחדות מהן:

פונדק הרוחות – כבר במחזה זה שהועלה ב"הקאמרי" בסוף 1962, עוד לפני המחזמר, משתקפת שאיפת האמן לברוח מכל התחייבויותיו (מביתו, ממשפחתו, מאהובתו ומהחיים עצמם). הכנר חננאל (חנן = נתן + תחילית השם אלתרמן) בורח לפנות בוקר מאשתו הנאמנה הנעשית שפחה חרופה. דמותה של הפונדקית הנקרית בדרכו מעידה על רגשות-האשם של המשורר כלפי שתי נשותיו שמערכת היחסים אֶתָּן נעשתה תובענית וטובענית. ביום החופש הראשון שלו מאשתו, חננאל מעניק לפושט-היד דינר זהב שלם, והלה מברכו: "הריני מאחל לך שתזכה לשמוע את צלצולם תמיד אתה שומע איך הם מצלצלים? כמו אישה צוחקת" (עמ' 19). לפנינו כמובן כפל-משמעות: ה"מצלצלים" (כסף) וצלילי הצחוק המצלצל של האהובה (צילה) מתלכדים לבלייל אחד.

"מסעות בנימין מטודלה" – עוד לפני מאמרו הפוגעני של זך ב"עכשיו", שזכה בזכות חבורת "לקראת" לתהודה רבה מן המגיע למאמר קטן בכתב-עת דל-תפוצה, חש אלתרמן באויבים הרבים שכיתרוהו (ה"כנענים", ברוך קורצווייל, חיים גמזו, ועוד). בשירו "מסעות בנימין מטודלה" (1958) מסופר על הנוסע הנועז שעזב את ביתו לפנות-בוקר (כחננאל מ"פונדק הרוחות") כדי לכבוש נתיבים שרגל לא דרכה בהם לפניו: "עם אור שחר, פִּיּוֹם לֹא עָבוֹת/ מַעִירוֹ אֲשֶׁר עִיר לֹא תִשָּׁנָה לָהּ, / מִרְעִיו שֶׁדָּבְרוּ בּוֹ טוֹבוֹת, / מִשּׁוֹנָאִיו שֶׁדָּבְרוּ דְּבָרֵי פֶלַע, / מִנּוֹשֵׁיו שֶׁנָּשׂוּ בּוֹ חוֹבוֹת / (יִקְלָעִם אֱלֹהִים בְּכַף קָלְעִי) / אֶל דֶּרֶכִּי נְדוּדִים / יָצָא בְּנִימִין מִטּוֹדְלָה". בדומה לנוסע הגדול ביקש גם אלתרמן לברוח משונאיו ומנושיו. הוא פרסם את השיר תחילה בעיתון "משמר לילדים" (שנה י"ג, חוברת 49), ב-26 באוגוסט 1958, בהאמינו ששיר על תייר היוצא למסעות חובקי זרועות עולם יישא חן בעיני חבריו-לשעבר, בעלי ההשקפה הקוסמופוליטית. אולם, ככלות הכול, זהו סיפורו של גיבור יהודי, בן ל"עם הספר", שכתובת הספר על המסעות חשוב בעיניו לא פחות מהמסעות עצמם.

מעשה בפ"א סופית

ביצירה זו שנכתבה ל"ספר התבה המזמרת" (1958) יוצאות אותיות האלפבית נגד האות הזרה והחריגה בעלת החוטם הארוך, ש"חברותיה" רוצות לגרשה. האות השומעת את חרפתה יוצאת מן התמונה בטריקת-דלת, בורחת ומשאירה את חורפיה בלעדיה. כעשור אחרי השואה הציג אלתרמן עולם שהוא "*Judenrein*" ("נקי מיהודים"), בהתאם לשאיפת שונאי-

ישראל, ומתבונן בו בסרקזם. עם שנתן לעולם את התורה ואת המונותאיזם מסולק ממשפחת העמים – מוקא, מוקע ומנואץ. במקביל לסיפור האוניברסלי, כלול כאן גם הסיפור האישי: לחורפיו הצעירים רומז כאן אלתרמן העייף, שדבריהם הבוטחים בגנות שיריו מקורם בחוסר התמצאות מספקת בדיאלקטיקה של הדורות. הוא אף רומז לצעירים, ש"אל יתהלל חוגר כמפתח": הם, הנמצאים כרגע באביב-ימיהם, עדיין אינם יכולים לשער מה יעלה בסופם, לכשיתייצבו כמוהו בחורף חייהם מול צעירים עוינים, חסרי ניסיון ותבונה, שפיהם מלא חרפות וגידופים.

מעשה בחיריק קטן – ביצירה זו, שנכתבה ל"ספר התבה המזמרת", מתואר המאמץ האדיר שעורך החיריק בהעפלה לפסגה. בהגיעו הוא מתחיל לתהות אם הצדיק ההישג את הטורח והסיכון. לאחר שהוכיח את יכולתו, הוא מתחיל לרדת אט-אט ממרומי ההר אל המישור, משתוקק להיות כאחד האדם. עדיפים בעיניו החיים הפשוטים והעמלניים על השהות באוויר הדליל של מרומי-ההר, והוא מבקש להיות ככל אֶחָיו שנותרו בדיוטה התחתונה. לאחר שהגיע אל הפסגה, השתוקק החיריק לברוח מן הנטל, אך בכל-זאת ביקש להימצא במקום שבו יוכל להשפיע על חיי הציבור ולנסוך בהם משמעות וערך. הוא לא ביקש להשפיע כמצביא וכמדינאי, כי אם כאיש-רוח המסייע למנהיג הפוליטי לראות את בעיות השעה בראייה רחבה: כנתן החכם שעורר מחשבות בלב דוד המלך. זהו כוחו האמיתי של הסופר המוותר על מנעמי החיים: יכולתו לומר את המילה האחרונה, ולחקוק אותה לדורות. זהו גם יתרונו של עם-עולם, שראה כיצד נעקרו מוסדי ארץ ממקומם וגאוות עריצים הייתה כלא הייתה, והוא שנותר יחידי בעולם מכל העמים יכול להעיד על העבר, וכדרך אגב – גם על חלקו הצנוע בהישגים שהשיגה האנושות בדרך הילוכה.

המסכה האחרונה – אלתרמן הוסיף וכתב יצירות על בריחה מחובות והתחייבויות, כדי לחיות חיים פשוטים, נטולי דאגות. כזה הוא השיר "זמר מפוחית" על הספן השבור מהנשים המצפות לו בכל נמל, ובמיוחד ממרים (הקדושה והקדשה) המצפה לו בבית ודורשת ממנו טבעת נישואין והירתמות להתחייבות כלפיה. כזה הוא הפזמון "אוריאנה", שבו הגבר מודה באוזני אהובתו ש"חִלְפָה אֶהְבָּה, אֹרִיאָנָה, בְּרָחָה מִי יוֹדֵעַ אֶנָּה", תוך התייסרות על החיים שהוחמצו מבלי להעניק לו סיפוק ואושר. סיפור של בריחה הוא גם סיפורה של מרים-הלן, גיבורת "חגיגת קיץ", הנמלטת מבית הוריה בעירת-עולים דרומית, ונעלמת להם בעיר הגדולה תל-אביב; כזה הוא סיפורו של בעל הבית ב"חגיגת קיץ", העורך את כל חשבונותיו, עולה על אדן-החלון, מנתר וטס כציפור על פני העיר. שאיפת הבריחה מכל ההתחייבויות מחלחלת לכל היצירות המאוחרות.

הבולטת שבהן היא הפארסה "המסכה האחרונה", יצירתו הגדולה האחרונה של אלתרמן, שגיבורה – יעקב בכר, עבריין נמלט ופושט רגל – נאלץ לברוח מביתו ולהיעלם. הוא עוזב את משפחתו לאנחות, ועולה על אנייה כדי להימלט מנושיו ומזרועות החוק. למרבה האבסורד, נותנים לו באנייה זהות חדשה ומכובדת מתוך טרגיקומדיה של טעויות.

■

לא אחת היה אלתרמן גם המלך וגם ההלך: גם המקורב למנהיגי המדינה וגם הבוהמיון חסר המחויבות ששקע בחובות עד צוואר וביקש לברוח מסבלותיו. מעטים יודעים שבסוף ימיו הוא נשאר לבדו כאריה פצוע, ומי שיסקור את עיתוני התקופה, יתקשה להאמין לכשיגלה שרוב חבריו המשוררים, גם אלה שאהבוהו, לא ספדו לו כשהלך לעולמו והוא בן שישים בלבד. ואולם, בחשבון לטווח ארוך, ניצחה האמת: שיריו עדיין מצוטטים, פזמוניו נשמעים מעל גלי האתר, נכתבים עליו מחקרים ונערכים כנסים על יצירתו. לעומת זאת, רוב חורפיו ומגדפיו איבדו זה מכבר את הרלוונטיות שלהם, את השפעתם ואת מעמדם הציבורי.